

ZAGADNIENIE ZALEŻNOŚCI KULTU ŚW. STANISŁAWA
BISKUPA OD KULTU ŚW. TOMASZA KANTUARYJSKIEGO
W ŚWIETLE ŚLĄSKICH RĘKOPISÓW LITURGICZNYCH

W toku badań nad kultem liturgicznym św. Stanisława biskupa¹ napotkaliśmy na zagadnienie zależności tego kultu od kultu św. Tomasza Kantuaryjskiego. Już kiedy porównujemy obecny formularz mszalny św. Stanisława z formularzem św. Tomasza uderza nas daleko idące podobieństwo tekstów:

Form. św. Tomasza

Form. św. Stanisława
(Propr. Polon.)

Intr.: *Gaudeamus omnes...*

Protexisti...

Or.: *Deus, pro cuius Ecclesia
gloriosus Pontifex Thomas
gladiis impiorum occu-
buit...*

*Deus, pro cuius honore
gloriosus Pontifex Stanisl.
gladiis impiorum occubuit...*

Lekcja:

Omnis pontifex...

Grad.: *Ecce sacerdos magnus...*

Allel., allel., surrexit pastor bo-

Allel.: *Allel., allel., ego sum
pastor...*

nus. Posuisti, Domine, ... Allel.

---

¹ Ks. W. Schenk, *Kult liturgiczny św. Stanisława biskupa na Śląsku w świetle średniowiecznych rękopisów liturgicznych (XIII—XV w.)*, Lublin 1959.

Ewangelia:	<i>Ego sum pastor bonus...</i>
Ofertorium:	<i>Posuisti Domine...</i>
Sekreta:	<i>Munera tibi, Domine...</i>
Komunia:	<i>Ego sum pastor bonus...</i>
Pokomunia:	<i>Haec nos communio...</i>

Zjawisko to nasuwa przypuszczenie, że przy układaniu tekstów liturgicznych po kanonizacji św. Stanisława — kanonizacja nastąpiła w roku 1253 — wzorowano się na już istniejącym formularzu św. Tomasza, gdyż kult liturgiczny św. Tomasza kanonizowanego w roku 1173, był o kilkadziesiąt lat starszy od oficjalnej czci oddawanej św. Stanisławowi². Takie wzorowanie się wydaje się bardzo prawdopodobne, ponieważ okoliczności tragicznej śmierci obydwu biskupów są bardzo do siebie podobne i rozgłos zgonu i rychłej po nim kanonizacji szerzył się po całej Europie. „Jak się w Polsce śmierć Tomasza Becketa odbiła — pisze ks. J. Umiński — widać stąd także, że spisane u nas w kilkadziesiąt lat potem Żywoty św. Stanisława biskupa zabójstwo tego ostatniego ujęły na wzór zabójstwa Becketowego”.³ Utrwaliła się w naszej historiografii teza, „że bezpośrednio inspiracji kultu św. Stanisława należy szukać w męczeństwie i rychłej, bo w dwa lata po nim zaszłej, kanonizacji Tomasza Becketa”.⁴ W myśl tej tezy twierdziła ostatnio Danuta Borawska, że „w pierwszym okresie po kanonizacji, gdy św. Stanisław nie posiadał jeszcze swego żywotu ani osobnej liturgii „zapożyczano się” u św. Tomasza Kantuaryjskiego”.⁵ Autorka zaznacza słusznie, że właściwe-

² O układaniu tekstów liturgicznych ku czci nowo kanonizowanych wspomina dopiero *Ordo Romanus XIV*, c. 111 i 115, opisując kanonizację św. Celestyna (1313) i św. Tomasza bpa (1320). Wymieniony *Ordo* podaje, że papież mianował przed kanonizacją dwóch kardynałów, by przygotowali formularze o nowych świętych. Por. G. Löw, *Canonizzazione*, Enc. Cat. Vat., III, 1949, 586—590.

³ Ks. J. Umiński, *Historia Kościoła*, wyd. 3. Opole 1949, t. I, s. 360.

⁴ M. Gębarowicz, *Początki kultu św. Stanisława i jego średnio-wieczny zabytek w Szwecji*, Lwów 1927, s. 41.

⁵ D. Borawska, *Z dziejów jednej legendy*, Warszawa 1950, s. 24.

go dowodu na tę tezę należałoby szukać w księgach liturgicznych tego okresu. Nie dotarłszy do nich w bibliotekach polskich,⁶ opiera ona swój pogląd na statucie kapituły generalnej Cystersów z roku 1255. Statut ten, uchwalony na prośbę biskupa krakowskiego Prandoty nakazuje wszystkim klasztorom cysterskim w Polsce obchodzenie święta św. Stanisława w brewiarzu i mszale. Statut dodaje dalej, że teksty liturgiczne używane dotychczas na święto św. Tomasza Kantuarijskiego mają być przejęte również dla św. Stanisława z wyjątkiem własnych modlitw (*collectae*), ustanowionych przez papieża dla Biskupa krakowskiego.⁷ Z tego statutu wyciąga Danuta Borawska trzy wnioski:

1. Kult Biskupa angielskiego był u cystersów polskich rozwinięty.
2. Biskup Prandota prosił sam o przejęcie tekstów liturgicznych św. Tomasza dla św. Stanisława.
3. Dlatego brano w pierwszym okresie po kanonizacji formularze św. Tomasza dla Świętego polskiego.

Ponieważ w ostatnich latach poszukiwania ks. Juliana Wojtkowskiego⁸ wydobyły liczne rękopisy liturgiczne, spoczywające w różnych bibliotekach polskich, na światło dzienne i wskazały na specjalnie bogaty zasób takich kodeksów w bibliotekach wrocławskich, można teraz powyższe wnioski Borawskiej w świetle

---

⁶ Studium Borawskiej zostało napisane w pierwszych latach powojennych, gdy może niektóre zbiory nie były jeszcze uporządkowane i skatalogowane.

⁷ *Petitio domini episcopi cracoviensis exauditur in hunc modum ut festum beati Stanislai pontificis et martyris cuius vitae meritis gloriosae Ecclesia sancta miraculis multiplicibus honoratur cum duodecim lectionibus et duabus missis fiat per totam Poloniam in domibus ordinis nostri et de eo fiat per omnia sicut de beato Thoma Cantuariensi fieri consuevit hoc excepto quod collectae dicantur de eo quas dominus Papa dandas instituit et mandavit. Statuta Capit. Gen. Ord. Cist., ed. Canivez, Louvain, t. 2, s. 420.*

⁸ Ks. J. Wojtkowski, *Wiara w Niepokalane Poczęcie Najśw. Marii Panny w Polsce*, Lublin 1958.

rękopiśmiennych źródeł liturgicznych sprawdzić i uzupełnić, względnie skorygować.

Teza o zapożyczaniu tekstów liturgicznych św. Tomasza dla św. Stanisława opiera się zasadniczo na statucie cysterskim. Przełóżnijmy więc rękopisy tego zakonu; ponieważ zaś chodzi o początki oficjalnego kultu św. Stanisława, ograniczymy się zasadniczo do kodeksów XIII wieku, a tylko kilka uwag poświęcimy problemowi późniejszego rozwoju liturgicznych tekstów wchodzących w zakres tego zagadnienia.

Cysterskie kodeksy liturgiczne XIII wieku znajdują się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.⁹ Ze względu jednak na to, że rękopisy poznańskie nie zawierały pierwotnie tekstów o św. Stanisławie — dopisano je dopiero później, w wieku XIV — oraz ze względu na to, że teksty te znajdujemy już od samego nieomal czasu kanonizacji św. Stanisława w kodeksach śląskich, rękopisy poznańskie tutaj pominiemy, a uwzględnimy jedynie rękopisy śląskie.

Oto wykaz liturgicznych rękopisów cysterskich XIII wieku znajdujących się w Bibl. Uniw. we Wrocławiu:

- I F 401 Antyfonarz z Lubiąża ok. 1280/90 r.
 402 „ z Kamieńca Ząbk. ok. 1250 r.
 411 Graduał z „ „ ok. 1260 r.
 412 „ z „ „ koniec XIII w.
 414 „ z Lubiąża ok. 1250 r.
 415 „ z „ pierwsza połowa XIII w.
 418 „ z Jemielnicy XIII w.
 463 Mszał, *pars aestiva* z Kamieńca Ząbk. ok. 1250 r.
 465 Brewiarz z Trzebnicy XIII w.

- I Q 178 Kapitularz i Kolektarz z Lubiąża XIII w. z dodatkami
 XIV i XV w.

⁹ Inne biblioteki, jak Mogiła, Poznań (Raczyńskich), Pelplin (Sem. Duch.), Kórnik posiadają cysterskie kodeksy liturgiczne XIV i XV w.

- 255 Lekcjonarz mszalny z Lubiąża pierwszej poł. XIII w.
 258 „ brewiarzowy, *pars hiem.*, z Trzebnicy,
 XIII w.

Z liczby tych rękopisów odpadają I F 401, 402, ponieważ nie zawierają formularzy ani św. Tomasza, ani też św. Stanisława. Poza tym kodeksy z okresu przedkanonizacyjnego św. Stanisława nie posiadały pierwotnie tekstów o tym Świętym. Niektóre rękopisy uzupełniano tymi tekstami jeszcze w XIII wieku (I F 414, 415, 418, 463), inne zaś dopiero w XIV wieku (I F 465, I Q 255). Mało przydatny dla naszego zagadnienia jest również kodeks I Q 258, zawierający tylko część zimową: teksty o św. Tomaszu dopisała w nim dopiero o wiele późniejsza ręka (XIV/XV w.), a św. Wojciecha i św. Stanisława kodeks ten w ogóle nie notuje, bo *Proprium Sanctorum* kończy się na 14 kwietnia (*Pars hiemalis*).

Jak przedstawia się w świetle tych rękopisów intensywność kultu św. Tomasza u cystersów polskich?

Niektóre kodeksy nie posiadają jeszcze formularza św. Tomasza, jak I F 401, 402, I Q 258,¹⁰ inne znowu nie mają własnego formularza o Biskupie angielskim, ale odsyłają odprawiającego do formularza św. Wincentego męcz. (rubryka: *Thome mris quere omnia Vincentii mris*), tak jest w rękopisach I F 412, 414, 415. Św. Tomasz nie posiadał więc własnych tekstów w trzynastowiecznych księgach liturgicznych pochodzących z cysterskich klasztorów na Śląsku.¹¹ Wydaje się, że nawet angielskie klasztory cysterskie XIII w. nie znały jeszcze własnego formularza dla swojego rodaka, skoro brewiarz cysterski XIII w., pochodzący z An-

¹⁰ W I F 411 brak formularza św. Tomasza z powodu defektu kodeksu, w I F 463 również brak tego formularza, bo rękopis zawiera tylko część letnią (*pars aestiva*).

¹¹ Nie odnosi się to do lekcji brewiarzowych, które wtedy zapewne brano z Żywotu św. Tomasza. Śląskie kodeksy cysterskie nie notują tych lekcji, ma je natomiast *Brev. Franciscanum* XIII w., sygn. I Q 252, ale i tu brano wszystkie inne teksty z komunau (rubryka po lekcjach: *omnia fiunt de communi unius martiris*).

glii, jak o tym świadczą notatki kalendarzowe,¹² zawiera tylko niektóre teksty z komunału z następującą rubryką umieszczoną na końcu: *Hec et cetera omnia quere in unius martiris pontificis*. Nawet w XIV w. i na początku XVI w. cysterskie księgi liturgiczne nie wyróżniły jeszcze św. Tomasza własnymi tekstami,¹³ gdy tymczasem w księgach niecysterskich pierwsze własne pozycje, a mianowicie oracja *Deus, pro cuius Ecclesia* oraz rymowane oficjum *Pastor caesus* pojawiają się już w XIV w.¹⁴

Widzimy więc, że kult św. Tomasza Kantuaryjskiego w swoich przejawach liturgicznych nie zdradza specjalnej żywotności u cystersów polskich. Przypomnijmy w związku z tym zdziwienie St. Zakrzewskiego, który w cysterskim kalendarzu łódzkim XII wieku znalazł zapisek o św. Tomaszu, pochodzący dopiero z końca XIV wieku. „Jest to zastanawiające, ponieważ odnośne uchwały kapituły sięgają jeszcze XII w. Mianowicie dla Anglików z roku 1185, druga, zdaje się powszechna z r. 1191”¹⁵.

Borawska wskazuje na fakt, że klasztor cysterski w Sulejowie był pod wezwaniem św. Tomasza.¹⁶ Przeceniła ona jednak wagę tego argumentu; autor bowiem ostatniej monografii o tym klasztorze twierdzi, że „w autentycznych dokumentach klasztoru

¹² Bibl. Jag. Kraków, rękop. Akc. 97/1951. Notatki w kalendarzu: *Anniversarium regis anglorum Richardi fiat semper...* (kwiecień); *In anglia* 12 lect. (20.III).

¹³ Antyfonarz z pierwszej poł. XIV w., pochodzący prawdopodobnie z Lubiąża, sygn. I F 405, ma rubrykę: *In natali s. thome mris omnia sicut de uno mre*; Mszał cyst. z Kamieńca Żąbk., XIV w., sygn. I F 353: *Thome mart. omnia ut de s. Vincencio*; drukowane *Missale Cist.*, impr. 1512, Parisii apud de Marnef, używany w Lubiążu, w Bibl. Kap. Wrocł., sygn. VIII, 1 a, Q bierze cały formularz dla św. Tomasza z komunału.

¹⁴ Orację *Deus, pro cuius Ecclesia* zawiera mszał kolegiaty nyskiej z ok. roku 1340/50, sygn. I F 358; oficjum *Pastor caesus* posiadają brewiarze kolegiaty nyskiej XIV w., sygn. I Q 246, 247; części tego oficjum pochodzą jeszcze z XII w., całe oficjum natomiast przekazały — także na zachodzie — dopiero rękopisy XIV w., por. *Analecta hymnica*, t. 13, s. 238—242.

¹⁵ Ks. J. Zakrzewski, *Analecta Cisterciensia*, RAU, wyd. hist.-filoz., S. 2, t. 24, Kraków 1907, s. 28, por. też s. 13.

¹⁶ D. Borawska, op. cit., s. 25.

pojawia się ono (chodzi o wezwanie Najświętszej Panny Maryi i św. Tomasza) dopiero w piątym dziesiątku XIII wieku, a przed rokiem 1232 występuje w wierutnych falsyfikatach".¹⁷ W roku 1232 konsekrowano nowy kościół w Sulejowie i wtedy dodano do dotychczasowego wezwania Najświętszej Maryi Panny¹⁸ św. Tomasza jako drugiego patrona.¹⁹ Jest to wypadek sporadyczny i zapewne jeszcze oddźwięk stosunków, wiążących konwent sulejowski z opactwem w Morymundzie, skąd pierwsi zakonnicy przyszedli nad Pilicę. W swoim nowym otoczeniu Cystersi sulejowscy kultu Świętego angielskiego nie szerzyli, fundowane przez nich kościoły parafialne (w r. 1282) w Milejowie i Sulejowie nosiły wezwania św. Marcina i św. Floriana.²⁰

Statut cysterskiej kapituły generalnej nie podaje tekstu prośby biskupa Prandoty. Według interpretacji Borawskiej, Prandota sam prosił o formularz św. Tomasza dla nowego Świętego krakowskiego. Trudno nam zgodzić się na takie twierdzenie; z tekstu statutu bowiem wynika, że prośba została spełniona w odmienny sposób, że została zmodyfikowana (*exauditur in hunc modum*), i to podług sposobu myślenia francuskich kół cysterskich,²¹ którym postać angielskiego Biskupa była bliska choćby z tego względu, że rodzina jego pochodziła z Normandii, że studiował m. in. w Paryżu i Auxerre i że lata wygnania spędził we Francji, a częściowo w opactwie cysterskim w Pontigny. Słowa statutu *de eo*

---

¹⁷ J. Mitkowski, *Początki Cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949, s. 29, por. też s. 159; Z. Świechowski, *Opactwo sulejowskie, monografia architektoniczna*, Poznań 1954, przejmuje daty i fakt wezwania z pracy Mitkowskiego.

¹⁸ Chodzi tu właściwie o Wniebowzięcie N.M.P.; pod tym wezwaniem są zwykle kościoły cysterskie.

¹⁹ J. Mitkowski, op. cit., s. 158, 159.

²⁰ Tamże, s. 281.

²¹ Kapituły generalne odbywały się we Francji (Citeaux).

fiat per omnia sicut de beato Thoma Cant. nie są wyrazem polskiej świadomości, gdy idzie o podobieństwo losu obu świętych,²² ale wypływają z nastawienia cystersów francuskich.

Zwrot statutu *de eo fiat...* może poza tym mieć inne, i to bardzo proste znaczenie. Jest to bowiem formuła, występująca często w trzynastowiecznych księgach cysterskich, pochodzących z śląskich klasztorów, i związana z dziejami tzw. *Commune Sanctorum*, które zawiera formularze wspólne dla pewnych grup świętych o podobnym charakterze, jak męczennicy, wyznawcy, panny itp. W pierwszym okresie kultu liturgicznego świętych Pańskich formularze liturgiczne były specjalnie układane dla każdego świętego z osobna. Jednakże ciągły wzrost ilości świąt ku czci świętych od V w. uniemożliwił tworzenie osobnego formularza dla każdego świętego. Wskutek tego przejmowano teksty liturgiczne świętych już czczonych; niektórzy z nich bowiem posiadali kilka formularzy, z których z biegiem czasu jeden stawał się formularzem stałym danego świętego, pozostałe zaś służyły nowym świętym o podobnym charakterze. Bywało też, że formularz własny — jedyny — jakiegoś świętego przeznaczano całej grupie podobnych świętych.²³ W ten sposób powstało tzw. *Commune Sanctorum*²⁴ umieszczane po *Proprium Sanctorum*. Niekiedy jednak nie tworono osobnej części komunału. Zaopatrywano w takim wypadku jednego świętego całej grupy we wszystkie teksty własne i wspólne, tak że formularz tego świętego stanowił równocześnie wspólny formularz, komunał, dla całej grupy podobnych świętych, przy których umieszczano potem rubrykę *de eo fiat per omnia sicut de...*

²² Borawska twierdzi odwrotnie (op. cit. s. 24).

²³ Np. formularz św. Benedykta opata *Os justi* stał się wspólnym formularzem dla opatów (*Com. Abb.*), formularz *Statuit* św. Marceli pap. dla wyznawców — biskupów (*Com. Conf. et Pont.*), formularz *Intret* św. św. Kornelego i Cypriana męcz. dla męczenników-biskupów (*Com. Mart. et Conf.*).

²⁴ G. Löw, *Commune Sanctorum*, Enc. Cat. Vat. IV, 1950, col. 68 — 70.

Na tle tego zjawiska słowa statutu *de eo fiat...* mogą stanowić zwykłą rubrykę wskazującą na formularz św. Tomasza jako na komunał jednego męczennika i biskupa.

Tu powstaje pewna trudność, która wymagałaby jeszcze dalszych badań nad rękopisami cysterskimi, a przede wszystkim nad rozwojem komunału świętych, dotychczas nie opracowanego wyczerpująco.²⁵ Trudność polega na tym, że całkowite przejęcie formularza św. Tomasza dla św. Stanisława (*per omnia* — jak mówi statut) było z tego powodu niemożliwe, że święto Biskupa krakowskiego — 8 maja — przypada na okres wielkanocny, wymagający w XIII w., jak i dzisiaj, dla męczenników innych tekstów niż w okresie pozawielkanocnym, w którym przypada święto św. Tomasza — 29 grudnia. Wydaje się możliwe, że kapituła przeoczyła ten fakt, gdyż św. Stanisław był zachodnim cystersom obcy, a jego święto, niedawno wprowadzone, nie było jeszcze zakorzenione w świadomości. Należy tu jednak jeszcze uwzględnić inną możliwość. Lekcjonarz kościoła św. Piotra w Rzymie, oraz mszał kaplicy papieskiej z XIII wieku²⁶ notują święto św. Stanisława nie 8 maja, lecz 11 kwietnia, to jest w sam dzień śmierci Świętego, przypadający przeważnie na okres wielkopostny. Nie wiemy jednak, czy w zachodnich kołach cysterskich data ta była znana i czy wpłynęła na tekst statutu.

Jednak niezależnie od wysuniętej trudności i podanych tu możliwych jej rozwiązań, faktem jest, że cystersom francuskim święty Stanisław kojarzył się z św. Tomaszem; cystersom polskim natomiast nasuwała się tu inna postać, bliższa świadomości polskiej i dziejom młodego Kościoła w Polsce: św. Wojciech. Na nim wzorowano się przy układaniu formularza św. Stanisława, jak dowodzą śląskie rękopisy cysterskie.

Przechodząc do tekstów liturgicznych zawartych w kodeksach na początku podanych, należy nadmienić, że ani jedna księga nie

²⁵ Por. uwagę Löwa na początku cyt. artykułu.

²⁶ P. David, *Un légendier romain du temps d'Innocent IV et d'Urbain IV*, Paris 1936, s. 11. Por. tegoż, *Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts*, Paris 1934, s. 124, przyp. 3.

zawiera całego, pełnego formularza mszalnego czy brewiarzowego tych trzech świętych, wchodzących w zakres tego tematu: św. św. Tomasza, Wojciecha i Stanisława. Wynika to z jednej strony z charakteru niektórych kodeksów zawierających tylko niektóre części formularza jak: graduał, antyfonarz, lekcjonarz itd., a z drugiej strony z faktu, że św. Wojciech i — jak już wspomniano — św. Tomasz otrzymali wszystkie swoje teksty z komunału. Z komunału również największą część swoich tekstów otrzymał św. Stanisław. Dlatego też nie zachodziła konieczność umieszczenia wszystkich tekstów komunału. Jednak zawarte w kodeksach fragmenty formularzy wystarczają, by śledzić, jakie między nimi zachodziły zależności. Porównajmy najpierw teksty mszalne:

św. Tomasza	św. Wojciecha	św. Stanisława
Intr.:		
<i>Laetabitur...</i>	<i>Protexisti...</i>	<i>Protexisti...</i>
I F 412, 414, 415, 418	I F 411, 412, 414, 415, 418, 463	I F 411, 412, 414, 415, 418
Or.:		
<i>Adesto...</i>	<i>Adesto...</i>	<i>Populum tuum...</i>
I Q 178, I F 465	I F 463	I F 463
Lekcja:	<i>Justus si...</i>	<i>Justus si...</i>
<i>Beatus vir, qui in sapientia...</i>	I F 463	I Q 255
później popr. na <i>Justus, si...</i>		
I Q 255.		
Graduał:		
<i>Posuisti Domine...</i>	<i>Posuisti Domine...</i>	— — —
<i>Desiderium animae...</i>	I F 412, 414, 418	

Allel.:	<i>Allel., Laetabitur...</i>	
<i>Allel., Laetabitur...</i>	<i>Allel., Surrexit</i>	<i>Allel., Laetabitur</i>
I F 412, 414, 415, 418	<i>Pastor</i>	<i>Allel., Surr. Pastor</i>
	I F 411, 412, 414,	I F 411, 412, 414,
	415, 418, 463	415, 418
Ew.:		
<i>Nisi granum</i>	<i>Nisi granum</i>	<i>(Ego sum pastor...</i>
<i>frumenti...</i>	<i>frumenti...</i>	I F 414, 415)
I F 465,	I F 463	
Ofert.:	<i>Confitebuntur...</i>	<i>Confitebuntur...</i>
<i>Gloria et honore...</i>	I F 411, 412, 414,	I F 411, 412, 415,
I F 412, 414, 415, 418	415, 418, 463	418
Sekr.:		
— — —	<i>Muneribus nostris...</i>	<i>Oblatis, Domine...</i>
	I F 463	I F 463
Kom.:		
<i>Qui vult venire...</i>	<i>Laetabitur...</i>	<i>Laetabitur...</i>
I F 412, 414, 415, 418	I F 411, 412, 414,	I F 411, 412, 418
	415, 418, 463	<i>Ego sum pastor...</i>
		I F 414, 415
Pokom.:		
— — —	<i>Quaesumus</i>	<i>Protegant nos...</i>
	<i>ominipotens...</i>	I F 463
	I F 463	

Rekonstrukcja formularzy brewiarzowych jest trudna z powodu szczupłości źródeł. Zachował się bowiem tylko trzynastowieczny formularz św. Tomasza (I F 465, I Q 178). Jest on w całości wzięty z komunалу jednego męczennika i nie posiada ani je-

dnej własnej pozycji (rubryki w I F 465: ...*require in communiis martiris, ...require in fine libri de uno martire*; w I Q 178: ...*require in unius martiris et pontificis*). Teksty o św. św. Wojciechu i Stanisławie zostały dopiero w XIV w. dopisane i pochodzą z tego samego komunału, dlatego są identyczne (rubryki w I F 465 i I Q 178 na św. Wojciecha: ...*require unius mart. et pont.*, tam też treściowo podobne rubryki na św. Stanisława). Widocznie komunał brewiarzowy był uboższy i nie posiadał tylu możliwości wyboru, jak komunał mszalny. Jedyna różnica w tych trzech formularzach polega na tym, że św. Stanisław ma swoją własną orację *Populum tuum*.

Analizując powyższe trzy formularze możemy zauważyć:

1. Prawie wszystkie tu występujące teksty pochodzą z komunału. Jest to cechą tego okresu, dość ubożego w własne formularze nowych świętych. Dopiero od XIII w.²⁷ a w Polsce od XIV wieku, tworzone znów formularze własne, przede wszystkim brewiarzowe (tzw. oficja rymowane — *historiae rythmicae*).

2. Św. Stanisław posiadał od samego początku swego oficjalnego kultu niektóre własne teksty (oracja, sekreta, pokommunia), gdy tymczasem św. Tomasz jeszcze dziesiątki lat po kanonizacji nie miał własnych tekstów, co już z góry wskazuje na to, że zapożyczanie się u niego w tym okresie jest nieprawdopodobne.

3. Każdy komunał poszczególnych grup świętych posiadał, jak też dzisiaj, kilka formularzy, a to w tym celu, aby nie było jednostajności w służbie Bożej. Przy ustalaniu formularza dla jakiegoś nowego świętego istniały więc różne możliwości, w średnich wiekach nawet liczniejsze aniżeli dziś, bo ówczesny komunał mszalny był bogatszy. I tu właśnie widzimy, że cysterskie klasztory na Śląsku nie wzorowały się na tekstach św. Tomasza, lecz na formularzu św. Wojciecha,²⁸ pomijając trzecią możliwość wy-

²⁷ Por. Ks. J. Wierusz-Kowalski, *Liturgika*, Warszawa 1956², s. 270, 178.

²⁸ Wyraźnie mówi o tym rubryka *Stanizlai martiris totum de sancto adalberto*, I F 411; podobną rubrykę mają I F 412, 418 a nawet graduał cyst. z r. 1320/30, I F 413. — Rubryki tej samej treści spotykamy

bierania formularza różnego tak od św. Tomasza jak i od św. Wojciecha.

4. Formularz św. Stanisława zaczynał się częściowo uniezależniać — może jeszcze w XIII w. — od formularza św. Wojciecha, otrzymując własną ewangelię i komunię *Ego sum pastor bonus* (I F 414, 415).

5. Formularz św. Stanisława oddziaływał później na formularz św. Tomasza: w lekcjonarzu cysterskim, I Q 255, poprawiono pierwotną lekcję na dzień św. Tomasza *Beatus vir, qui in sapientia* na lekcję *Justus si morte*, jaką to lekcję posiadał wtedy tak św. Wojciech jak i św. Stanisław.

6. Upodabnianie się formularzy św. Tomasza i św. Stanisława następowało stopniowo; proces ten zaczął się od drugiej połowy XIV wieku a zakończył się w liturgicznych księgach potrydenckich.

---

w cysterskich kodeksach Arch. Archidiec. w Pozn., Ms 51, 69, 76, 77; rękopis cysterski 67 posiada nawet wspólny formularz dla św. św. Wojciecha i Stanisława.